

Ингайбекова Т.А.¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

¹(Алматы, Қазақстан)

E-mail: Tolkyn.amangeldi@inbox.ru

ЗИЯТЫ ЗАҚЫМДАЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК -КОММУНИКАТИВТІ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ТАНЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЕСЕПКЕ АЛУ

Аңдатпа

Мақалада зияты зақымдалған балалардың олардың танымдық ерекшеліктерін есепке ала отырып, әлеуметтік-коммуникативті дағдыларын қалыптастыру жолдарының мәселелері қарастырылған. Балалардың жеке ерекшеліктерін есепке алу балалардың коммуникативті дағдыларын дамытудың басты жағдайы. Коммуникативті дағдылардың қалыптаспауы көбінесе олардың танымдық ерекшеліктерінің даму ерекшеліктерімен, олардағы әлеуметтік коммуникативті мотивацияның қалыптаспауымен байланысты. Коммуникативті дағдыларды қалыптастырумен дамыту балаларға өз эмоцияларын жеткізуге, жауап алу үшін сұрақ қоя білуге, диалогты дамытуға, қоғамдағы әлеуметтік әрекетін дамытуға, әлеуметтік бейімделуге көмектеседі.

Кілттік сөздер: әлеуметтік коммуникативті дағдылар, зияты зақымдалған балалар, танымдық сфера, бейімделу, дамыту.

Ингайбекова Т.А.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

¹(Алматы, Қазақстан)

УЧЕТ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация.

В статье рассматриваются вопросы пути формирования социально-коммуникативных навыков у детей с нарушениями интеллекта с учетом особенностей развития их познавательной деятельности. Учет личных потребностей ребенка является одним из важных условий в формировании коммуникативных навыков детей. Несформированность коммуникативных навыков во многом связано с особенностью развития их познавательной деятельности, а также недостатком у них социально коммуникативной мотивации. Формирование и развитие коммуникативных навыков поможет детям выражать просьбы, эмоции, задавать вопросы с целью получения ответа, а также развитию диалога, социального поведения в обществе, социальной адаптации.

Ключевые слова: социально коммуникативные навыки, дети с нарушениями интеллекта, познавательная сфера, адаптация, развитие

Ingaybekova T.A.¹

4

CONSIDERATION OF COGNITIVE ACTIVITY IN THE FORMATION OF SOCIAL AND COMMUNICATIVE SKILLS OF CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Abstract

The article discusses the ways of formation social and communicative skills in children with intellectual disabilities, taking into account the peculiarities of the formation of their cognitive activity. Taking into account the personal needs of the child is one of the important conditions in the development of children's communicative skills. The lack of formation of communication skills is largely due to the peculiarity of the development of their cognitive activity, as well as their lack of social and communicative motivation. The formation and development of communication skills will help children express requests, emotions, ask questions in order to get an answer, as well as the development of dialogue, social behavior in society, social adaptation.

Keywords: *social and communicative skills, children with intellectual disabilities, cognitive sphere, adaptation, development.*

Кіріспе. Бүгінгі таңда зияты зақымдалған балаларды оқыту, тәрбиелеу, әлеуметтік ортаға бейідеу мәселесі өзекті болып келеді. Арнайы педагогика, психологияда зияты зақымдалған балаларды оқыту мен тәрбиелеу, әлеуметтендіру мәселесімен Л.С. Выготский, Л.В. Занков, С.Немов, С.Л. Рубинштейн, Л.М. Шипицына т.с.с өзге де ғалымдар айналысқан. Ал, Отандық ғалымдардан Намазбаева Ж.И, Макина Л.Х, Рсалдинова А.К т.с.с ғалымдарды атап өту маңызды [1.с 120]. Зияты зақымдалған балалардың басым бөлігін «олигофрен» балалар құрайды. Грек тілінен аударғанда «oligos» – аз + phren – «ақыл ой» деген мағынаны білдіреді. Бүгінгі таңда аталмыш термин қолданылмайды. Лубовский бойынша, психиканың жетіспеушілігінің дамуаушылығының негізінде дамудың ерте кезеңдернде (жатыр ішілік кезеңде, туу брысында, алғашқы бір жарым жылда, сөйлеу тілінің қалыптасуына дейінгі кезде) ми жүйелерінің зақымдалуы деген. Бүгінгі таңда «олигофрения» анықтамасы қолданылмайды. Екі жастан кейін туындаған ақыл ой дамуының артта қалуы сирек кездеседі. Оны «деменция» деп атаймыз. Деменция бас миының органикалық зақымдалуы салдарына, бас ми жарақатынан туындауы мүмкін. Әдетте деменция брысында интелликуальды дефект қайтымсыз сипатқа ие болып, аурудың прогрессиялық түрі жиі байқалады. бірақ емдеу арқылы, жағымды педагогикалық және психологиялық кешенді қолдау барысында балаға дұрыс көмек көрсетуге болды. Зияты зақымдалған балалар қатарына зат алмасудың тұқымқуалаушылық бұзылуына негізделген прогредиентті өтетін балалар да жатып, бұл балаларда ақыл ойдың дамуы біртіндеп пайда болып, ақырындап деградацияға ұшырайды. Егер, уақытында көмек көрсетілмесе онда ақыл ойдың артта қалушылығы айқын сипатқа ие болады. Балаларда зиятының зақымдалуына әкелетін себептер әр түрлі. Оларды дефектологияда экзогенді (сыртқы) және эндогенді (ішкі) деп ажыратамыз. Сыртқы факторлар ұрықтың жатыр ішіндегі даму кезеңінде, туу барысында, немесе өмірінің алғашқы жылында ықпал етуі мүмкін. Сыртқы факторлардың түрлері көп, бірақ соның ішінде жүктілік барысындағы ауыр инфекциялық ауруларды (тұмау, қызылша т.б), түрлі интоксикацияларды, паразитарлы ауруларды (токсоплазмоз т.б) жатқызуға болады. Жүктілік барысында ұрықтың дамуы барысындағы жарақаттық зақымдалулар да баланың ақыл ойының тежелуіне әкелуі мүмкін. Осы орайда жүкті әйелдің «сифилис» сияқты жұқпалы жыныстық ауруымен ауруының да ауыр салдарын атап өту маңызды. Туа біткен себептер қатарына тұқымқуалаушылық факторларды, хромосомдық ауруларды, ағзадағы ақуыз бен көмірқышқыл зат алмасуының бұзылуын жатқызуға болады. бала өмірінің ерте кезеңдерінде ми мен оның қабыршықтарының қабынулары (менингит, менингоэнцефалит т.б) баланың ақыл ойының тежелуіне әкеледі.

Негізгі бөлім. Зияты зақымдалған балалардың танымдық үрдістерінің даму ерекшеліктері олардың әлеуметтенуіне белгілі қиындықтарын тигізеді. Сеген айтқандай, аталмыш балалардың тәжірибесі кедей, толық емес, тіпті кейде қоршаған орта турлы

бұрмаланған шындықтарды қамтиды деген [2.с 270]. Ал, оқу материалдары тек көп қайталаулар мен үздіксіз оқыту, дамыту негізінде жүзеге асырылады. Танымдық үрдістің қысқаша сипаттап өтетін болсақ, зияты зақымдалған балалардың қабылдауы балалардың сөйлеу тілі, естіп қабылдауы (тіпті қалыпты есту жағдайы болса да), көріп қабылдауының (қалыпты көру қабілеті жағдайында), яғни сақталған анализаторлар жағдайында қабылдаудың жалпылығының бұзылысы байқалып, қабылдауы баяу темппен өтіп, ал белгілі сурет, мәтін, ақпаратты қабылдау үшін белгілі уақыт қажет болды. Зиятының зақымдалуы салдарынан бала басты, маңызды нәрсені бөліп көрсете алуда қиналып, кейіпкерлер, бөлшектер арасындағы ішкі байланыстарды түсіне алмайды. Қабылдауы жеткілікті дифференциацияланбаған. Оқыту барысында графикалық ұқсас әріптерді, сандарды, заттарды, дыбысталуы ұқсас дыбыстарды шатастырып, қабылдауының таңдамалылығы да жеткіліксіз келеді. зияты зақымдалған балаларды үнемі бағыттап, түрткі сұрақтарды қойып, балалардың мүмкіндіктеріне қолжетімді тапсырмаларды беру керек. тіпті мектеп жасына келіп, кеңістікті бағдарлауы дамымаған, өз бетінше өзіне өзі қызмет көрсете алмайтын, «ерте», «кеш», «сол», «оң» т.с.с түсініктерді ажырата алмайтын балалар да кездеседі. Тіпті түстерді қабылдап ажыратуы да қалыпты балалармен салыстырғанда баяу жүреді. Сондықтан, осы орайда ерте түзету дамыту жұмысының маңыздылығы атап өту қажет. Ойлау үрдістеріне келетін болсақ, олар қиын қозғалмалы және инертті болып келеді. абстрактілі ойлауы дамымай, нақты түсініктер деңгейінде қалады. Түсініктері заттар мен құбылыстардың маңызды емес қасиеттерін жалпылайды. Балалар заттар мен құбылыстар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды түсіне алмағандықтан, олар жеке тәжірибеге негізделген құбылыстар арасындағы байланыстарды түсінуі қолжетімді болып келеді. логикалық ойлау қабілетінің төменділігі заттар мен құбылыстарды айқын белгілері бойынша салыстыру мен жалпылауының дамуының төмен деңгейінде, мақалалар мен метафоралар, ауыспалы мағынадағы сөздер мен сөз тіркестерін түсіне алмауымен байқалады. Барлық ойлау операциялары жеткілікті қалыптаспағандықтан, балалар талдауды жүйесіз жүргізіп, маңызды бөліктерді тастап кетіп, ал талдауының жеткіліксіздігінен заттарды синтездеуі де жеткіліксіз дамыған болып келеді. олардың жеке бөліктерін көрсете отырып, балалар олардың арасындағы байланыстарды орната алмай, сәйкесінше бүтін зат туралы түсініктерді құруда қиналады. Зияты зақымдалған балалар үшін өз жұмысын өз бетінше бағалай алмауы, сыни қарай алмау, жиі жағдайда өз қатесін таба алмауы тән келеді. зияты зақымдалған балалар үшін соанымен қатар ойлаудың реттеушілік ролінің төмендігі тән. Яғни балалар әдетте жұмысты нұсқаулықты тыңдамастан, ішкі жоспарсыз орындауында болып келеді. Ойлау темпі баяу, әрекеттің меңгерілген тәсілін ауыстыру мүмкіндігінің болмауы тән келеді. Ойлау қабілетінің төмендігі балалардың өзге танымдық үрдістерінің дамуына да ықпал етеді. Аналитикалық синтетикалық әрекетінің бұзылысы салдарынынан балалардың қабылдауында, есте сақтауында жалпылау, алаңдату функциялары зардап шегеді. Эмоциональды ерік-жігер сферасында бұл күрделі эмоциялардың және әрекеттің ырықты формаларының жеткіліксіздігін көрініс табады. Зияты зақымдалған балалардың жады, яғни есте сақтау қабілеті өзіндік даму сипатына ие. Балалар сыртқы, кездейсоқ көру арқылы қабылданатын белгілерді жақсы есте сақтаса, ішкі логикалық байланыстар қиынырақ есте сақталады. Есте сақтаудың төменділігі ақпаратты алу мен оны есте сақтау, орындауда айқын байқалады. балалардың жадында эпизодтық ұмытшақтық, жалпы әлсіздікпен, жүйке жүйесінің шаршауымен байланысты болады. Қалыпты балаларға қарағанда зияты зақымдалған балаларда ырықты есте сақтауы кешірек қалыптасады. Қиялы фрагментарлығымен, нақты еместімен, өмірлік тәжірибесінің кедейлігіне орай сызбалығымен, ойлау операцияларының аяқталмауымен сипатталады.

Сөйлеу тілінің дамуы аталмыш балаларда өзіндік ерешеліктерге ие. Бұл бірінші және екінші сигнальдық жүйелердің өзара ықпалдастығының бұзылысымен байланысты. Зияты зақымдалған балалардың басым бөлігінде фонетикалық бұзылыстар, жалпы сөйлеу тілінің дамымаушылықтары, фонетикалық қабылдауының бұзылыстары, тіпті кейде

артикуляциялық аппаратының аномалиялары (тіс, ерін, таңдай) да кездеседі. Белсенді сөздік қоры енжарға қарағанда кедейірек болып, сөздік қорында көбінесе зат есімдік, тұрмыстық етістіктік сөздер кездесе, ал жалғаулар, жұрнақтарды қолдануда, байланыстырып сөйлеу тілінің дамуында т.б белгілі қиындықтары байқалады. зейіні аз тұрақтылығымен, зейінінің бөлінуінің қиындықтарымен, баяу ауысуымен сипатталады. Басым жағдайда ырықты зейіні жеткіліксіз болып, ырықсыз зейіні де зардап шегеді. Сондықтан, зияты зақымдалған балалар жұмыс барысында қандай да бір қиындықтар туындағанда балалардың жұмысты тастап, аяғына дейін жеткізе алмауы да осымен байланысты. Егер, қандай да бір әрекет балаға қызықты болса, онда ол үлкен қысымды талап етпей, балалар өз зейінің ұстай алады. Сондықтан, оқу барысында әрекеттің қызықты болуын қамтамасыз ету, ынталандыру өте маңызды. Эмоциональды сферасына келетін босақ, аталмыш балалардың эмоциялары жеткіліксіз дамыған болып, эмоциялары тұрақсыз болып келеді. қуаныш жағдайы еш қиындықсыз ақ жылауға, ал күлкі жасқа ұласа алады. Алаңдаушылықтары терең емес, кей эмоциональды реакциялары адекватты емес келеді. ерік жігер сферасы өзінің ұстанымының әлсіздігімен байқалып, жұмыс барысында балалар жеңіл жолды қалап, импульсипті әрекеттерге барып, балалардың бойынша өз бетінше жұмыс жасаушылықтың, мақсатқа бағытталған жұмыстың, қалаулықтың жетіспеушілігі байқалады. балалардың іс әрекеттеріне келетін болсақ, ойын әрекеті тіпті ертеп жасында да басым болып, балаларда оқу іс -әрекетінің дағдылары өз бетінше қалыптаспайды. Ол арнайы оқытуды талап етеді. Балалардың мотивациясы тұрақсыздығымен, ситуативтілігімен, кедейлігімен сипатталады. Балалардың қызығушылықтары, қажеттіліктері, әрекет мотивтері примитивтіқарапайым органикалық қажеттіліктері (тамақ, ұйқы..) басым келеді. Жалпы белсенділігі төмендетілген. Жолдастарымен, ересектермен дұрыс қарым - қатынас құруы қиындатылған болып, мейірімдік, жамандық туралы түсініктері, парыздық сезімі, өзін басқаруға қабілеті, өз әрекетінің нәтижесін болжауы қиындықпен қалыптасады. Көріп отырғанымыздай, зияты зақымдалған балалардың танымдық ерекшеліктері өзіндік сипатқа ие болып, арнайы түзету, дамыту жұмысын талап етеді [3.с 280].

Әлеуметтенудің адам өмірінде алатын ролі ерекше. Жалпы адамзаттық тәжірибені, мәдениетті меңгеруі де әлеуметтену арқылы жүзеге асырылады. Коммуникация арқылы жоғарғы психикалық функциялар мен сананың даму жүреді. Баланың өзге балалармен, ересектермен қарым қатынасқа түсе алуы оған қоғамда ыңғайлы өмір сүруіне жағдай жасап, өзгені ғана емес, өзін тауына да ықпал етеді. Балалардың әлеуметтік дамуында жетекші ролді коммуникативті дағдылар мен қабілеттер алады. Олар қарым- қатынастың қандай да бір жағдайын ажыратып, сол жағдаяттағы өзге адамның жағдайын түсінуге ықпал етеді. [4.с 390].

Әлеуметтік коммуникативті құзіреттіліктер келесі қабілеттердің дамуын қарастырады:

- өзге баланың, ересек адамның эмоциональды жағдайын түсіну (қуанышты, көңілсіз, қырсық) және ол туралы айтып беру;
- қарым- қатынас барысында белгілі ақпаратты алу;
- өзге адамды тыңдап, оның ойы мен қызығушылығын сыйлау;
- өз ойын ұстануы;
- ұжымдық істерге қатысуы;
- қошаған адамдарды сыйлауы;
- көмектесіп, көмекті қабылдай алуы; ұрыспай, төбелеспей жағдаятты реттей алуы т.б

Біз білетіндей, адам өмірінде әлеуметтік - коммуникативті дағдылар ерекше ролді атқарады. Т.Б Михеева бойынша, әлеуметтік-коммуникативті қабілеттер диалогтық, коммуникативті (вербальды (диалог, әңгіме бастап, ұстап, аяқтай алу қабілеті, өзге адамды тыңдап, диалог құрып, сұрақ қоя алуы, тақырыпты ұжымдық талдауға қатыса алуы), вербальды емес (сөйлесу барысында мимика, ым - ишара қолданып, дауыс тембірі мен жоғарылығын реттей алуы); әлеуметтік (өз сезімін, эмоциясын білдіріп, жағдаятқа орай өзінің эмоциональды жағдайын ұстай алуы т.б) болып келеді [5.с 53].

Зерттеу әдістері мен әдіснамасы. Зерттеу тақырыбы бойынша арнайы әдебиеттерді талдау; балалардың медициналық, педагогикалық, психологиялық құжаттарын талдау; әңгімелесу; бақылау; анықтаушы эксперимент); қалыптастырушы эксперимент; зерттеу нәтижелерін сандық және сапалық талдау.

Қорытынды. Зияты зақымдалған балалар әдетте өзге адамдармен қарым - қатынасқа түсуде қиналады. Бұл коммуникативті дағдыларының қалыптасуының төмендігімен байланысты [б.с 710]. Балалардың сөйлеу тілі қалыпты балаларға қарағанда кеш пайда болып, оның көптеген құрамдас бөліктерінің жетіспеушіліктерімен сипатталады. Ең алдымен дыбыстап айтудағы бұзылыстарды, байланыстырып сөйлеу тіліндегі жетіспеушіліктерді атап өту маңызды. Осыған орай сөйлеу тілі сапалы коммуникацияны қамтамасызетпей, ол қарым- қатынастың қарапайым түрінің қалыптасуына да өзінің кері әсерін тигізеді. Балаларда сөйлеу тілдік қалаудың (инициатива) болмауы да балаларда қарым -қатынас жағдайынан қашуына, тұйық болуына, сөйлеу тілінде бір ғана конструкцияларды қолдана беруіне ықпал етеді. Қарым - қатынастағы бұзылыстарының бірден бір себебі, ол жоғарыда атап өткендей эмоциональды ерік-жігер сферасының бұзылысы саналады. Эмоциялары сипаттық тұрақсыздығымен, бірден өзгеруімен, эмоциональды реакцияларының кедейлігімен, «полярылы» сипаттылығымен ерекшеленеді. Сонымен қатар зияты зақымдалған балалар өзіндік әлеуметтенуге және еңбекке саналы қосылуға қабілетсіз болғандықтан, осы орайда педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік т.с.с кешенді сүйемелдеуді қажет етеді.

References

- [1] Shipitsyna, L. M., Zashirinskaya, O. V. *Nonverbal communication in children with normal and impaired intelligence. Monograph by L. M. Shipitsyn, O. V. Zashirinskaya.* – St. Petersburg: Speech, 2009 – 128 p.
- Shipitsyna, L. M. *Teaching communication to a mentally retarded child [Text] : textbook / L. M. Shipitsyna.* – St. Petersburg : VLADOS, 2010 – 279 p.
- [2] Shipitsyna, L. M. *Communication lessons for children with intellectual disabilities: a manual for teachers and parents [Text] / L. M. Shipitsyna.* St. Petersburg: branch of the publishing house "Enlightenment", 2006 – 302 p.
- [3] Boikov, D. I. *Communication of children with developmental problems. Communicative differentiation of personality [Text] : educational and methodological manual / D. I. Boikov.* – M. : St. Petersburg, 2005 – 288 p.
- [4] Isaev, D. N. *Mental retardation in children and adolescents [Text] / D. N. Isaev.* – St. Petersburg : Speech, 2003 – 391 p.
- [5] Mikheeva E. A. *Formation of dialogic speech in preschoolers with intellectual disabilities // Doshk. pedagogy.* - 2014. - No. 10. - pp. 53-54.
- [6] Rubinstein, S. L. *Fundamentals of general psychology [Text] : textbook/ S. L. Rubinstein.* – St. Petersburg: Peter, 2004 – 713 p.